

Je Jezus odraščal v revščini?

Poskus opredelitve materialnega stanja svete družine s pomočjo hebrejske in grške terminologije

UVODNE BESEDE

Alfred Plummer je v svojem, sicer že precej zastaranem, komentarju k Lk 2,24, kjer Marija in Jožef v templju darujeta "dve grlici ali dva golobčka", izrazil zelo unikatno misel: "*The record of the offerings in considerable guarantee for the truth of the history*" (Plummer 1977, 65).

Lukovo omembo dveh grlic ali dveh golobčkov, tj. daritev revnih, razume kot dokaz zgodovinske resničnosti Lukovega poročila. Trditev je na prvi pogled nekoliko nenavadna in jo je vsekakor potrebno brati v kontekstu celotnega komentarja. A vendarle; ji je mogoče pritrčiti?

Odgovora ne moremo podati zgolj v dveh črkah. Plummerjeva hipoteza sloni namreč na zelo dobrem poznavanju zgodovinskega in družbenega dogajanja v starozaveznem Izraelu. Tako v smislu faktičnih podatkov, še toliko bolj pa v smislu poznavanja družbenih paradigem. Lukova pripoved z omembo dveh grlic ali dveh golobčkov (Lk 2,24) kaže na eno bistvenih, tj. Boga usmiljenja, ki dobi svojo človeško "posnemanje" v odnosu Božjega ljudstva do (materialno) revnih. Ta odnos – primer seveda ni osamljen, a o tem več kasneje – je nakazan v 3 Mz 12,8, ko je

govora o očiščevanju revne porodnice: "Če pa ne zmore ovce, naj vzame dve grlici ali dva golobčka: enega za žgalno in drugega za daritev za greh."

Za porodnico v 3 Mz 12,8 je bila predvidena daritev siromakov (prim. 3 Mz 5,7). Povezava, ki jo Luka vzpostavi s "citatom" iz 3 Mz 12,8 (LXX), je omenjena zaradi dejstva, da si Jožef in Marija, podobno kakor revna porodnica (3 Mz 12,8), nista mogla privoščiti enoletnega jagnjeta, ki je bil normalna višina daritve za očiščevanje porodnice. S tem Luka odstira starozavezni kontekst svojega poročila, ali povedano drugače: odkriva mesenost družbenega in socialnega konteksta (*Sitz im Leben*). Odkriva, da je vesela vest "pripeta" na resnično zgodovinsko in družbeno (starozavezno) ozadje. V tem oziru je na Plummerjevo trditev mogoče podati pritrtilen odgovor.

Vendar avtor s tem ne pove prav ničesar o vprašanjih: Kakšno materialno stanje označuje revščina, ki jo omenja Luka? Kaj pomeni biti reven v času pred začetkom štetja let? Je o naravi revščine na podlagi Svetega pisma sploh mogoče (z gotovostjo) govoriti? Na način, da bi lahko povedali kaj novega, oprijemljivega?

Iskanje odgovorov nas bo vodilo na tisto mesto, kjer je pri pisanju zajemal tudi evangelist sam: Staro zavezo.¹ Vendar namen razprave ni v prikazu revščine v Stari in Novi zavezi, od primera do primera, temveč pokazati na to, da govor o revščini po eni strani moremo razumeti kot dokaz o zgodovinski pristnosti ter da je omemba *dveh grlic ali dveh golobčkov* po drugi strani hkrati zelo zgovoren podatek za razpravo o naravi revščine, ki jo označuje.

RELATIVNA IN ABSOLUTNA REVŠČINA V STARI ZAVEZI

Če želimo revščino zaobjeti celostno, moramo tudi gledati celostno. To pomeni, da se moramo najprej – ob zavedanju, da je Jezusova družina v marsikaterem pogledu živela v zelo podobnih družbenih in materialnih pogojih, kot jih opisujejo starozavezna besedila, ter da je evangelist sam nakazal isto smer – za trenutek ustaviti v Stari zavezi. Ko raziskujemo pomen terminov, ki jih starozavezni (in novozavezni) avtorji uporabijo pri opisovanju revščine, moramo ohraniti v mislih, da je pri določanju pomena termina odločilno upoštevati kontekst in uporabo izrazov v tem kontekstu.² Rezultati študije, ki jih na tem mestu podajam, za ta namen v primerno skrženi obliki, kontekst predpostavljajo in upoštevajo.

Ena poglobitvni značilnosti revščine v Stari zavezi je njena velika pestrost in raznolikost. To lahko trdimo tako z vidika vzrokov, ki so revščino povzročali, kot z vidika posledic ter vzrokov, tj. različnih stopenj revščine.³ Izjemni heterogenosti navkljub revščino v Stari zavezi lahko razdelimo po kriteriju *minimalne eksistence*. Po tem kriteriju revščino lahko razdelimo na *relativno revne* in *absolutno revne*. Podobno kakor je grška pridevnika *ptōchos* (πτωχός) in *penēs* (πένης) mogoče razumeti kot sinonima – a vendar prvi v grškem svetu⁴ običajno opisuje revnega posameznika, ki je živel na robu ali celo pod minimalno mejo preživetja, medtem ko drugi označuje situacijo, kjer je posameznik z

delom lahko zaslužil dovolj za preživetje sebe in družine – tako v hebrejskem jeziku med različnimi termini, ki označujejo revščino, lahko terminološko razločimo absolutno in relativno revne. Absolutno revna oseba je bila pogosto označena kot *'ebyōn* (עֲבִיּוֹן), medtem ko je bila običajna oznaka za relativno revnega *'ānī* (עָנִי) (ter dal (לַ) (Stegemann 1999, 88-89). Izjemna slojevitost revščine antičnega Izraela v osnovni delitvi tako razpade na dva dela: na relativno revne in absolutno revne, ki ju svetopisemski avtorji najpogosteje (vsekakor ne izključno) označujejo s terminoma *'ānī* (עָנִי)⁵ in dal (לַ) (za relativno) in *'ebyōn* (עֲבִיּוֹן)⁶ (za absolutno revščino).

Ta razdelitev je jasno razvidna tudi na podlagi besedil, ki ne vsebujejo omenjene terminologije. Najlepše v odločbah, ki zadevajo daritve za greh, ko je govora o posebnih primerih, o revežih. Medtem ko je za *"koga izmed ljudstva"* veljal predpis, da mora za spravo darovati kozo ali jagnje, v obeh primerih neoporečno samico, je za (relativno) revne veljalo:

"Če pa kdo ne more kupiti ovce, naj prinese GOSPODU kot spravni dar za svoj greh grlici ali dva golobčka, enega za daritev za greh in drugega za žgalno daritev" (3 Mz 5,7).

Absolutna revščina je opisana v naslednjem dihu:

"Če pa ne zmore niti dveh grlic ali dveh golobčkov, naj prinese kot dar za svoj greh desetinko škafe bele moke kot daritev za greh ..." (3 Mz 5,11).

Prvo znižanje, ki označuje relativno revščino, jasno pokaže na to, da je bila predpisana daritev za marsikaterega Izraelca več, kot si je lahko sam privoščil. Še več, drugo znižanje, ki sledi prvemu, govori, da je celo prvo znižanje v mnogih primerih bila nedosegljiva dobrina. Rabbi Abraham Ibn Ezra (1089-1167) je desetinko škafe bele moke razlagal kot količino hrane, ki je zadostovala potrebam enega človeka za en dan. Določbo je razumel kot maksimalno prilagoditev *"razmeram"* (absolutni revščini), da je bila izvedljiva celo za najrevnejše sloje družbe (Gershon 1994, 79-81).

RELATIVNA IN ABSOLUTNA REVŠČINA V GRŠKEM SVETU

Grška pridevnika *ptōchos* (πτωχός) in *penēs* (πένης) je oba mogoče prevesti kot "reven", a vendar prvi v grškem svetu⁷ največkrat opisuje revnega posameznika, ki je živel na robu ali celo pod minimalno mejo preživetja, medtem ko drugi označuje situacijo, v kateri je posameznik z delom lahko zaslužil dovolj za preživetje sebe in družine.

S terminom *ptōchos* (πτωχός) zato opredeljujemo skupino absolutno revnih. Zanje je bilo značilno pomanjkanje osnovnih dobrin za golo preživetje (hrane, obleke, bivališča):

"If the relatively poor could still meet the basic needs of life, the absolutely poor included those who had not even enough to live. In general, the Greek adjective ptōchos designates the following situation of the poor: they are hungry and thirsty, have only rags for clothes, and are without lodging or hope. For the necessities of the life they are dependent on the help of others, for example, through begging. In addition to beggars, their numbers often include widows and orphans, but also those who are chronically ill or disabled like the blind, the lame, and lepers. Here too, naturally, there were gradations." (Stegemann 1999, 92.)

Po drugi strani *penēs* (πένης) označuje posameznike, ki so bili v položaju, da so si z delom ali lastnino lahko zagotovili še zadostna sredstva, tj. hrano, obleko in bivališče, za preživetje sebe in svoje družine:

"Whereas πένης denote one who has to earn his living because he has no property, πτωχός denotes a complete destitution which forces the poor to seek the help of others by begging. /.../ It is the fate of a πτωχός to have nothing, but that of a πένης to live frugally." (Schmidt 1983, 886)

Temeljna ločnica med eno in drugo skupino se torej izraža v zadovoljevanju elementarnih človeških potreb, ki so tisti čas predstavljale prehrano, obleko in nočitev. Ob tem se moramo zavedati, da je večina prebivalstva antične dobe komaj prestopala mejo realizacije omenjenih temeljnih življenjskih potreb (Stegemann 1999, 89).

RELATIVNA IN ABSOLUTNA REVŠČINA V NOVI ZAVEZI

Z vidika terminologije, ki jo novozavezni pisci uporabljajo za opis revščine – to sta skoraj izključno pridevnika *ptōchos* (πτωχός) in *penēs* (πένης) –, nazornost prikaza revščine zbledi. Na tej točki namreč naletimo na novozavežno posebnost; med pridevnikoma *ptōchos* (πτωχός), ki v grškem svetu označuje absolutno revščino, in *penēs* (πένης), ki označuje relativno revščino, v Novi zavezi ni mogoče več razbrati različnih nivojev revščine. Vendar to dejstvo, kakor bomo videli, ni posebnost navdihnenih piscev prvega stoletja.

"Posebnost" opazimo že vsaj tri stoletja prej v prevajalskih rešitvah Septuaginte. "Dvain-sedemdeseteri" so namreč za prevodni ekvivalent hebrejskega pridevnika *ʾānī* (אני), le-ta označuje relativno revščino, uporabili pridevnik *ptōchos* (πτωχός), ki označuje absolutno revščino, in ne pridevnik *penēs* (πένης), ki v grškem svetu označuje relativno revščino. Le enajstkrat je *ʾebyōn* (עביון), absolutna revščina, preveden skladno z vsebinskim poudarkom, tj. kot *ptōchos* (πτωχός) – Septuaginta pridevnik *ʾebyōn* (עביון) večinoma prevaja s *πένης*.

To kaže na zelo zgovorno dejstvo, da se prevajalci LXX niso ozirali na pomen in definicijo, ki sta jo termina *πτωχός* in *πένης* imela v grškem miselnem in kulturnem okolju. K. L. Schmidt (sicer v kontekstu opisovanja uporabe različnih izrazov za revščino pri rabinih, Jožefu Flaviju in Filonu Aleksandrijskem) zapiše:

"In translations πτωχός and πένης are mostly used interchangeably. Only in better Gk. is there differentiation ..." (Kittel 1983, 894).

Glede na dejstvo, da je za večino novozaveznih piscev in tudi naslovnikov Sveto pismo "Stare zaveze" predstavljal grški prevod (LXX), nas ne čudi, če podobne prevajalske značilnosti (tj. nedoslednosti) veljajo tudi za celotni novozavezni korpus:

"There is no longer any discernible distinction between πτωχός and πένης in the NT" (Kittel 1983, 902).

POTREBA PO ZAJEMU ŠIRŠEGA "KONTEKSTA"

Daleč najpogostejša beseda, ki v novozaveznih spisih označuje revščino, je πτόχος (πτωχός)⁸ (najpogostejše se pojavlja v sinoptičnih evangelijih: Mt 5-krat, Mr 5-krat, Lk-10 krat), kar je presenetljivo, saj je najpogostejši izraz v antični Grčiji bil penēs (πένης), ki je opisoval tiste, ki so imeli zelo malo premoženja in so za preživetje morali živeti zelo skromno. Pridevnik za relativno revščino, tj. penēs (πένης), je v NZ uporabljen samo v 2 Kor 8,9 (Freedman, Herion, Beck 1992, 415). Z drugimi besedami: novozavezni avtorji z istim pridevnikom (πτωχός) označujejo najrazličnejše "odtenke" revščine. Na nekem mestu pridevnik lahko označuje revnega berača Lazarja (Lk 16,20sl.), druge uboge v duhu (Mt 5,3) oz. uboge, ki se jim oznanja evangelij (Lk 7,22), spet na drugem mestu revno vdovo (Lk 21,2) ipd. To dejstvo narekuje, da moramo pridevnik πτόχος (πτωχός)⁹ razumeti kot splošno oznako¹⁰ za različne posameznike in skupine, za katere je bilo značilno, da so na določeni stopnji, ki je bila odvisna od posameznega konteksta, trpeli pomanjkanje osnovnih življenjskih potreb: tj. hrane, pijače, obleke, bivališča, lastne zemlje (s tem povezane tudi: svobode, dostojanstva in časti) (prim. Job 24,1-12). Pri čemer obleka, zavetje in hrana označujejo temeljne pogoje za golo preživetje.

Iz dejstva "jezikovne neobčutljivosti" nujno sledi, da različnih stopenj revščine v novozaveznih spisih ne moremo analizirati na semantični ravni; ta sicer temelji na kontekstu in uporabi izrazov v tem kontekstu, marveč moramo upoštevati zgolj in samo analizo posameznega (kon)teksta, kjer se termin pojavlja. Ali drugače: o revščini lahko govorimo samo na podlagi umeščenosti posameznega termina v kontekst besedila, in sicer

za vsak termin in kontekst posebej. Dodatno težavo predstavlja dejstvo – to velja za večino primerov –, da lahko na podlagi konteksta evangelijskega besedila o materialnih značilnostih revščine spregovorimo zgolj načelno. Zakaj? Pomagajmo si z naslednjimi vprašanji: Kakšno materialno stanje je bilo značilno za uboge v duhu (če sploh smemo govoriti o materialni revščini); za revno vdovo, za uboge, ki se jim je oznanjal evangelij? In ne nazadnje: kakšno je bilo materialno stanje Marije in Jožefa, ki jima je narekovalo, da sta darovala dve grlici ali dva golobčka, tj. daritev revnih?

Mnogi strokovnjaki se pri iskanju odgovorov na takšna in podobna vprašanja zatekajo k drugačnim znanstvenim metodam: k arheologiji, analizi drugih zgodovinskih virov ali zgodovinskega okolja ... Sam zastavljam sledeče vprašanje: je mogoče na zgoraj zastavljena vprašanja odgovoriti na podlagi svetopisemskih besedil? Z odgovorom ne bomo prehitevali, iskali ga bomo, kakor je bilo že nakazano, v kontekstu besedila Lk 2,24. Ožji kontekst, podobno kot na mnogih drugih mestih, ne podaja zadovoljivega odgovora, zato se moramo ozreti po "širšem". Ta pa je v našem primeru tisti kontekst, na katerega se sklicuje evangelist sam, ko citira iz 3 Mz 12,8 (LXX). To je kontekst (oz. starozavezno ozadje) očiščevanja revne porodnice.

DVE GRlici ALI DVA GOLOBČKA - REVŠČINA V LUČI LK 2,24

Evangelist Luka spregovori o revščini na prav poseben način v poročilu o Jezusovem rojstvu:

"Ko so se dopolnili dnevi njenega očiščevanja po Mojzesovi postavi, so ga prinesli v Jeruzalem, da bi ga postavili pred Gospoda, kakor je zapisano v Gospodovi postavi: Vsak moški prvorojenec naj se imenuje svet Gospodu, in da bi žrtvovali, kakor je rečeno v Gospodovi postavi: dve grlici ali dva golobčka" (Lk 2,22-24).

Judje so zaradi posebnega odnosa do življenja, krvi in greha imeli ženo, ki je rodila otroka, za nečisto. Žena, ki je rodila dečka,

je bila nečista štirideset dni (3 Mz 12,2-4). Ko so se dnevi očiščevanja iztekli, je duhovniku, bodisi je rodila dečka ali deklico, po predpisih pripeljala "enoletno jagnje za žgalno in golobčka ali grlico za daritev za greh" (3 Mz 12,6). Duhovnik je z darovanjem pred Gospodom zanj opravi spravo, s čimer je postala očiščena. B. Bock v svoji študiji Luke argumentira, da so predpis "enoletno jagnje za žgalno in golobčka ali grlico za daritev za greh" zmogli le precej bogati sloji (Bock 1994, 235). Za večino prebivalcev Palestine Jezusovega časa je bil precej čez mero. Pravzaprav tudi za tiste, nekaj stoletij prej, kakor beremo že v Stari zavezi:¹¹

"Če pa ne zmore ovce, naj vzame dve grlici ali dva golobčka: enega za žgalno in drugega za daritev za greh; duhovnik naj zanj opravi spravo in bo čista" (3 Mz 12,8).

Daritev dveh grlic ali dveh golobčkov v 3 Mz 12,8 se namreč nanaša na 3 Mz 5,7-10 in predvideva daritev siromakov, kakor sledi:

"Če pa kdo ne more kupiti ovce, naj prinese GOSPODU kot spravni dar za svoj greh grlici ali dva golobčka, enega za daritev za greh in drugega za žgalno daritev (3 Mz 5,7).

Vendar to ni edina alternativa. 3 Mz 5,11 v zavedanju, da je bila tudi znižana daritev velikokrat nedosegljiva, predpiše še drugo znižanje:

"Če pa ne zmore niti dveh grlic ali dveh golobčkov, naj prinese kot dar za svoj greh desetinko škafe bele moke kot daritev za greh" (3 Mz 5,11-13).

V mislih moramo torej ohraniti, da gre pri revni porodnici za relativno revščino (prvo znižanje) in ne absolutno (drugo znižanje). Luka "dve grlici ali dva golobčka" v v. 24 citira iz 3 Mz 12,8 (LXX), kjer je povezava omenjena zaradi dejstva, da Jožef in Marija, podobno kakor revna porodnica (3 Mz 12,8), nista zmogla darovati enoletnega jagnjeta, ki je bil normalna daritev za očiščevanje porodnice (Fitzmyer 1981, 426; Spence in Marshall 1983, 40; Bock 1994, 237; Culpepper 1994, 69-70; Maclean 1982, 60).

To dokazuje tudi samo besedilo Lk 2,22-24, v katerem se pod peresom Luka prvič omenja

"Gospodova postava" (2,22) in sicer kar petkrat (v celotnem evangeliju devet krat)¹² (Culpepper 1994, 70). Fitzmyer in drugi strokovnjaki so mnenja, da je Luka s koncentracijo izraza "Gospodova postava" Marijo in Jožefa želel prikazati kot verna in predana Juda, ki sta se vestno držala vseh zapovedi Postave (prim. Fitzmyer 1981, 426; Bock 1994, 235). S tem se strinja tudi Bock: *"The piety of Jesus parents is the point"* (Bock 1994, 237). Ob tem moramo istočasno biti pozorni, da Lukovega cilja ne preusmerimo:

"This fulfilling of the law serves once again to point out the pious obedience of Jesus parents. But the basic idea of the verse centers not on the parents but on revelation about Messiah that is given in the temple." (Bock 1994, 240.)

Jasno je torej, da sta Jožef in Marija darovala daritev revnih. V duhu evangelista Luke, ki se je še posebej trudil podčrtati pobožnost Marije in Jožefa, lahko sklenemo, da znižane tarife nista darovala z razlogom, da bi se s tem izognila predpisanim obveznostim. Luka želi podčrtati, da sta Marija in Jožef znižano daritev (2,24) resnično uporabila zaradi dejstva revščine (prim. Bock 1994, 237; Fitzmyer 1981, 426; Spence in Marshall 1983, 40). Kljub temu je pri zaključku potrebno biti previden. SZ kontekst besedila namreč jasno odseva več različnih stopenj revščine, referenco *dveh grlic ali dveh golobčkov* pa nanaša na relativno revščino.

Ker relativna oblika revščine označuje različne stopnje materialnega pomanjkanja, je na mestu vprašanje: kakšno materialno stanje je imel v mislih evangelist z omembo relativne revščine? Na zastavljeno vprašanje analiza konteksta evangelijskega besedila ne more podati odgovora. Semantična analiza terminologije z vstopom v grški jezik Nove zaveze naleti na posebnost, ki jo sama ne more premostiti, in zato nujno kliče po dopolnitvi. Kot nujno dopolnitev smo pokazali na analizo "širšega" konteksta, ki nas je privedla do določenih zaključkov – Luka govori o relativni revščini –, v končni fazi pa vendarle pustila praznih rok. Tako smo še nadalje primorani, a

ne zaman, k temu, da nadaljujemo z raziskovanjem starozaveznega konteksta Lk 2,24, ki ga evangelist citira iz LXX.

RAZLAGA RELATIVNE REVŠČINE V LK 2,24

Besedna zveza *dve grlici ali dva golobčka* se v celotnem Svetem pismu pojavi sedemkrat, od tega petkrat, ko predvideva za reveža cenejši obred sprave za greh (3 Mz 5,7; 3 Mz 12,8; (Lk 2,24)) oz. cenejši obred očiščenja za revnega gobavca (3 Mz 14,22¹³; 3 Mz 14,30). Svojevrstno težavo predstavlja dejstvo, da se na navedenih mestih revež ne omenja poimensko, temveč v obliki "Če pa ne zmore" (3 Mz 12,8), "Če pa kdo ne more" (3 Mz 5,7). Edini primer poimenovanja reveža je Mz 14,21-32, kjer je govora o očiščevanju revnega gobavca. Tam se za reveža uporabi izraz dal (דָּל) "Če pa je reven (דָּל) in tega ne zmore ..." (3 Mz 14,21). Zanimivo je, da je začetna stavčna formulacija v vseh omenjenih mestih na moč podobna db. "če njegova roka ne doseže dovolj" (3 Mz 5,7), "če njena roka ne najde dovolj (12,8), "če njegova roka ne doseže ničesar" (14,21), s to razliko, da je v 3 Mz 14,21 za reveža dodano še poimenovanje. Glede na to smemo sklepati, da gre v vseh treh primerih za isti nivo revščine, ki ga označuje termin dal.

Kaj lahko povemo o materialnem, družbenem in ekonomskem statusu reveža dal (דָּל)? Upoštevajoč vsa mesta in kontekst, v katerih se termin dal pojavlja, smemo povzeti, da zgodnja SZ besedila predstavijo reveža dal kot svobodnega posameznika, čigar lastnina je bila majhna. Označimo ga lahko kot "majhnega človeka", "nemočnega", posebej pred sodiščem. Zaradi tega v pravnih besedilih termin dal slika reveža, ki je bil v postopkih pred sodiščem izenačen z bogatašem (2 Mz 23,3; 3 Mz 19,15). Bogataš in revež dal sta izenačena tudi, ko je govora o višini dajatve za svetišče (2 Mz 30,15). Sklepati smemo, da revež dal ni spadal med tiste, ki so bili brez vsakršne lastnine. Amos navaja, da so reveže dal (pod)kupovali/prodajali za denar

oz. srebro, medtem ko reveže 'ebyōn zgolj za par sandal (Am 2,7; 8,6). Na drugem mestu beremo, da je revež dal bil podložnik reveža rāš (רָשׁ) (Prg 28,3). Na "lestvici" revežev je bil situiran višje kakor revež 'ebyōn, a nižje kot revež rāš. Zaradi agrarnega značaja besedil, kjer se termin dal pojavlja, prevladuje mnenje, da je bil njegov življenjski prostor agrarno okolje.¹⁴ Njegov vsakdan je zaznamoval boj (delo) za preživetje, odvisen je bil od lastnega dela in truda. Termin dal najverjetneje označuje revnega kmeta, ki je bil zatiran in (ekonomsko) izkoriščen marginalni element Izraelske družbe (Prg 14,31; 20,19; 22,16; 22,22; 28,3; 28,8; 28; Am 2,7; 4,1; 5,11; 8,6 itd.).

To pa je podoba materialnega in družbenega stanja večine, ki je bila značilna tudi za Jezusov čas. Za družbeno stratifikacijo Jezusovega časa je bilo namreč značilno, da je večinski (dvotretjinski) delež predstavljal nižji razred in da je večino od teh zaznamoval boj za materialno preživetje (revščina). Med te lahko štejemo vse, ki niso imeli deleža pri oblasti in privilegijih zgornjega razreda in hkrati niso bili v njihovih službah. To so bili predvsem poljedelci in kmetovalci (v Galileji tudi ribiči), delavci na kmetijah, kmetje zakupniki, dnevni delavci in dninarji, zadolženi služabniki in sužnji, rokodelci in majhni trgovci. Nekateri so bili sposobni ustvariti določeno premoženje, vendar ne v smislu Lukovega bogataša (prim. Lk 12,16-21; 16,1-8.19-31), ki se je oblačil v škrlat, dragoceno tkanino in sijajno gostil, temveč sposobnost ustvarjanja določenega premoženja kaže na svobodne posameznike, ki so imeli v lasti zemljo in/ali nekaj premoženja (prim. oče "izgubljenega" sina; sejalec iz Matejeve prilike o ljuljki med pšenico (Mt 13,24-30); gospodar iz odlomka o delavcih v vinogradu (Mr 20,1-16)). V nobenem primeru pa števila "premožnih" v nižjem družbenem razredu ne smemo precenjevati. Masa nižjega družbenega razreda je živela na meji minimalne eksistence, ki so le z največjo težavo preskrbeli sebe in svojo družino s temeljnimi potrebščinami (Stegemann 1999, 133-134).¹⁵

Lukova omemba *dveh grlic ali dveh golobčkov* daje jasno vedeti, da je Jožef s svojo družino spadal med tiste, ki si niso mogli privoščiti predpisanih darov za očiščenje Marije. Kljub temu je pri zaključku, kakor opozarja Bock, potrebno biti previden. Jožef s svojo družino ni živel v absolutni revščini. Spadal je v spodnji srednji razred. Sklepajoč iz konteksta 3 Mz 12,8 nižje od teh, ki so si v spodnjem razredu uspeli ustvari določeno premoženje, in višje od tistih, ki so živeli pod mejo minimalne eksistence. Za Jožefu podobne je bilo značilno, da so s svojim delom še zmogli poskrbeti za svoje osnovne bivanjske potrebe in potrebe svoje družine (hrana, obleka, bivališče), vendar bolj (ali zgolj) v smislu zadovoljitve temeljnih življenjskih potreb¹⁶ (Stegemann 1999, 134).¹⁷

SKLEP: JE JEZUS ODRAŠČAL V REVŠČINI?

Vera ni empirični proces, a kljub temu svoj obstoj nanaša na neko empirično, tj. razvidno in resnično dogajanje v zgodovini. Ratzinger v svojem delu *Jezus iz Nazareta* zapiše: "Za svetopisemsko vero je bistveno, da se nanaša na zgodovinsko dogajanje. Saj ne pripoveduje zgodb kot simbolov o zgodovinskih resnicah, marveč je utemeljena na zgodovini, ki se je pripetila na tleh te zemlje" (Ratzinger 2007, 12). V tej luči se ponovno oziram k trditvi Alfreda Plummerja, ki omembo daritve revnih razume kot nesporen zgodovinski dokaz za resničnost Lukove pripovedi. Na tej točki lahko trditev ugledamo v drugačni svetlobi.

"Tudi postava, ki je bila dana Mojzesu, je za življenje, a ne daje življenja." (Fausti 2008, 233)

Kafarnaum, shodnica. Foto: Samo Skralovnik



Odkrijemo namreč, da je Lukova pripoved najprej mesena in šele nato duhovna. Ugledamo, da je najprej poročilo in šele nato teologija. In čeprav glavni namen Lukovega poročila ni "historični datum", temveč veselo sporočilo, na katerega le-to kaže, mora pripoved dihati s pljuči starozaveznega okolja izpred dveh tisočletij, v kolikor želi biti poročilo o dogodkih, ki so se zgodili v nekem času in okolju. S takšnim pristopom, ki ga lahko imenujemo tudi zgodovina odrešenja, pa zgodovinskim dejstvom, ki jih omenja, nikakor ne jemlje empirične vrednosti.¹⁸ Omemba *dveh grlic ali dveh golobčkov* je zato odsev realnosti družbenega in socialnega konteksta Lukovega poročila.

Vendar se ključno vprašanje naše razprave ni vrtelo okoli zgodovinske verodostojnosti. Le-ta zgodovinskost predpostavlja. Spraševali smo se namreč, ali je na podlagi evangelijskega odlomka Lk 2,22-24 mogoče odgovoriti na vprašanje: Je Jezus odraščal v revščini? Vprašanje je, kakor sedaj že vemo, zastavljeno napačno. Spoznali smo namreč, da ni bistven odgovor, ki ga je mogoče podati v dve črkah in se glasi DA. Bistveno je bilo namreč vprašanje: v kakšni materialni revščini je Jezus odraščal?

Odgovor smo najprej iskali s pregledom izsledkov študije hebrejskih in grških terminov, ki označujejo reveže in revščino. V hebrejskem besednjaku, ki na splošno nima veliko besednega zaklada, najdemo za opis revščine, zanimivo, celo kopico izrazov. Ti niso le različna poimenovanja iste stvari, temveč starozavezni pisci s pestro terminologijo opisujejo tudi različne stopnje in oblike revščine. V hebrejskem jeziku med različnimi termini, ki označujejo revščino, lahko terminološko razločimo absolutno in relativno revne. Absolutno revna oseba je bila pogosto označena kot 'ebyōn, medtem ko je bila običajna oznaka za relativno revnega 'ānī. Podobno razločevanje lahko opazimo v grškem svetu, saj je grška termina ptōchos in penēs sicer mogoče razumeti kot sinonima, vendar prvi opisuje revnega posameznika,

ki je živel na robu ali celo pod minimalno mejo preživetja, medtem ko drugi označuje situacijo, kjer je posameznik z delom lahko zaslužil dovolj za preživetje sebe in družine. Ko prispemo do Nove zaveze, najprej opazimo, da se vsebinska razlika med pridevnikoma ptōchos in penēs zabriše. Najpogosteje uporabljeno besedo, ki v novozaveznih spisih označuje revščino – ptōchos –, moramo tako razumeti kot splošno oznako za revne. To dejstvo je predstavljalo za semantični prestop neprehodno oviro in narekovalo potrebo po analizi konteksta posameznih mest, kjer se omenjeni termini nahajajo, oz. mest, kjer se tematsko pojavlja revščina. Ker tudi ta način vselej ni obrodil želenih sadov, smo se morali ozreti po "širšem" kontekstu, ki v Lukovem primeru predstavlja daritev revnih v 3 Mz 12,8.

To nas je privedlo do Lukove omembe *dveh grlic ali dveh golobčkov* (Lk 2,24). Bralcu običajno ostane prikrito, da se "kakor je rečeno v Gospodovi postavi" nanaša na tiste, ki ne premorejo predpisane daritve. Prikrito, da Luka "citira" iz 3 Mz 12,8 LXX, kjer je govora o revni porodnici, za katero je bila predvidena daritev siromakov (prim. 3 Mz 5,7). O tej starozavezni praksi poroča tudi Jožef Flavij v Starožitnostih¹⁹ in prav nobenega zgodovinskega dvoma ne more biti, da se je odločba v praksi resnično uporabljala. Velika večina prebivalstva²⁰ Palestine Jezusovega časa je namreč pripadala nižjemu sloju (Stegemann 1999, 67–85), večino od teh je zaznamoval boj za materialno preživetje in sam obstanek, tj. revščina (Stegemann 1999, 88).

Da je med te spadal tudi Jožef s svojo družino, nam je predložil nadaljnji korak razkrivanja "širšega" konteksta Lk 2,24. Ugotovili smo namreč, da lahko s precej veliko verjetnostjo sklepamo, da gre pri revni porodnici v 3 Mz 12,8, na katero se Luka sklicuje, za relativno revščino, ki jo označuje hebrejski pridevnik dal. Za relativno revščino te vrste je bilo značilno, da slika "majhnega človeka", z malo lastnine. Njegovo življenje je zaznamovalo delo za preživetje, saj bil odvisen od lastnega dela in truda. Materialne dobrine so največkrat obsegale

zgoj in samo hrano, obleko in bivališče. In sicer v smislu preživetja. Kljub temu moramo jasno poudariti, da Jožef in njegova družina ni živela pod pragom minimalne eksistence. Za te je bilo značilno, da so bili lačni, brez primerne obleke, bivališča in na splošno na robu preživetja. Takšna revščina je kot eno od oblik preživetja vključevala tudi beraštvo (prim. Lk 16,19-31). Kot vaški obrtnik je spadal med revne nižjega družbenega razreda. Vsekakor pa lakota in pomanjkanje za sveto družino nista bila povsem neznana pojava. Tako pravi tudi Stegemann, ki ugotavlja: "*Even among the minor chraftsmen, income hardly suffices for the subsistence of families*" (Stegemann 1999, 84).²¹

UPORABLJENA LITERATURA IN VIRI

- Biblia Hebraica Stuttgartensia. 1997. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft
- Novum Testamentum Graece. 1993. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov: študijska izdaja. (2005). Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Baker, David L. 2009. *Tight Fists or Open Hands?: Wealth and Poverty in Old Testament Law*. Grand Rapids (Michigan), Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Baumgartner, Walter; Koehler, Ludwig. 1994. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Leiden, New York, Köln.
- Bock, Darrell L. 1994. *Luke*. Grand Rapids, Mich.: Baker Books.
- Brin, Gershon. 1994. *Studies in Biblical Law: From the Hebrew Bible to the Dead Sea Scrolls*. Sheffield: Academic Press.
- Brown, Raymond E. 2008. *Uvod v Novo zavezo*. Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družb.
- Buttrick, George Arthur, ur. 1991. *The Interpreter's Dictionary of the Bible: An Illustrated Encyclopedia (Volume 3: K-Q)*. Nashville: Abingdon Press.
- Culpepper Alan R. 1994. *The Gospel of Luke. V: The New Interpreter's Bible: general articles & introduction, commentary, & reflections for each book of the Bible, including the Apocryphal/Deuterocanonical books in twelve volumes (Volume 9)*. Nashville: Abingdon Press.
- Fishbane, Michael. 1985. *Biblical Interpretation in Ancient Israel*. Oxford: Clarendon.
- Fitzmyer, Joseph A. 1981. *The Anchor Bible (Volume 28): The Gospel According to Luke I-IX*. New York (etc.): Doubleday & Company.
- Freedman, David Noel; Herion, Gary A.; Beck, Astrid B., ur. 1992. *The Anchor Bible Dictionary (Volume 5: O-Sh)*. New York: Doubleday.
- Gilmour Maclean. 1982. *The Gospel According to St. Luke. V: The Interpreter's Bible (Volume 8) (The Gospel According to St. Luke and St. John) [George Arthur Buttrick ... et al.]*. Nashville: Abingdon.
- Hoppe, Leslie J., 2004. *There Shall Be No Poor Among You: Poverty in the Bible*. Nashville: Abingdon Press, cop.
- Josephus, Flavius. 1976. *Josephus: in nine [ten] volumes*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press; London: W. Heinemann.
- Kittel, Gerhard, ur. 1983. *Theological dictionary of the New Testament (Volume VI)*. Grand Rapids, Michigan: W.B. Eerdmans.
- Krašovec, Jože. 1998. *Pravičnost v Svetem pismu in evropski kulturi*. Celje: Mohorjeva.
- Krašovec, Jože. 1999. *Nagrada, kazen in odpuščanje: mišljenje in verovanje starega Izraela v luči grških in sodobnih pogledov = Reward, punishment, and forgiveness: the thinking and beliefs of ancient Israel in the light of Greek and modern views*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Neyrey, Jerome H., ur. 2008. *The social world of the New Testament: insights and models*. Peabody: Hendrickson, cop.
- Plummer, Alfred. 1977. *A critical and exegetical commentary on the Gospel according to s.Luke*. Edinburgh: T. & T. Clark
- Rad, Gerhard von. 1982. *Old Testament Theology*. London: SCM Press.
- Ratzinger, Joseph. 2007. *Jezus iz Nazareta*. Ljubljana: Družina.
- Spence H. D. M., Lang Marshall J. 1983. *St. Luke. V: The Pulpit Commentary (Volume 16): Mark & Luke*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Stegemann, Ekkehard W.; Stegemann, Wolfgang. 1999. *The Jesus movement: a social history of its first century*. Edinburgh: T & T Clark.
- <http://www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/>
- <http://biblelexicon.org/>
- <http://www.biblestudytools.com/>
- <http://www.bible-researcher.com/links08.html>
- <http://kodesh.snunit.k12.il/1/t/to.htm>
- <http://www.mechon-mamre.org/p/pt/pto.htm>

1. Glavni vir podatkov predstavlja Sveto pismo. Ko sem citiral slovenski prevod, sem uporabljal Slovenski standardni prevod, medtem ko sem pri navajanju grške in hebrejske terminologije upošteval klasična prevoda Biblia Hebraica Stuttgartensia (1997) in Novum Testamentum Graece (Stuttgart 1993).
2. Pozornost je potrebno usmeriti tudi na distribucijo različnih besed skozi celotno Hebrejsko Biblijo. Noben avtor ali biblični tekst namreč ne uporablja vseh hebrejskih izrazov, ki pokrivajo reveže oz. revščino. Obratno, različna uporaba terminov kaže, da vsako besedilo vidi svoj (dopolnjujoč) vidik tega vprašanja (npr. beseda raš je tipični modrostni izraz in ne preroški termin). Še več, tudi kadar različna besedila uporabljajo enako besedišče, ni vedno nujno, da avtorji opisujejo isto stvar.
3. Imela je namreč najrazličnejše vzroke: lahko je bila rezultat indolence in lenobe (prim. Prg 6,10; 19,15; 24,30), potratnega življenja (prim. Prg 21,17; Prd 10,32), neumnosti in trme (prim. Prg 13,18; 28,19), zatiranja in pohlepa (prim. 2 Mz 1,13, 2 Sam 12,1-2; Jer 22,13; Iz 5,8), posledica slabe žetve (Neh 5,1-3), katastrofe, bolezni, vojne, prevare/goljufije, oderuštva (2 Mz 10,4-5; 4 Mz 11,4-5; Sod 10,8; Ps 105,34 itd.), ipd. Reveži v Hebrejski Bibliji zaradi tega ne predstavljajo posebnega družbenega razreda ali političnega telesa, ampak zelo raznoliko tvorbo.

4. Glede pomena *πωχός* in *πένης* v Grškem svetu glej: *πωχός in the Greek World* (Schmidt 1983, 886sl.).
5. Revež 'ānī je bil nekdo, ki ni imel posesti in zelo malo za jesti. Vsa omenjena mesta v Pentatevhu se tako osredotočajo na materialno pomanjkanje. Tudi preroška besedila (kjer se pojavlja 'ānī) imajo enak poudarek. Kljub temu za najpomembnejši svetopisemski blok, kjer se termin 'ānī pojavlja, lahko štejemo Iz 40-66. V teh poglavjih avtor(ji) za označevanje reveža, razen na enem mestu, kjer se 'ānī pojavi v paru s 'ebyōn (Iz 41,17), uporabljajo izključno termin 'ānī. Takšna uporaba je posledica premišljene uporabe besed, s katerimi avtor(ji) namerno preoblikuje(jo) preroško predstavo "zatiranega reveža" in jo aplicirajo na neko drugo stanje, trpeče v babilonskem izgnanstvu. V skladu z mišljenjem zgodnjih prerokov je bil namreč Izrael sojen zaradi izkoriščanja in zatiranja. Zaradi tega razloga je Izrael v izgnanstvu sam, kot celota, postal 'ānī. Termin na tem ozadju pridobi pridih političnega zatiranja, ki ga je Izrael izkusil s strani Babilona.
6. Termin 'ebyōn je označeval po dnevih plačane dninarje/delavce, ki so bili brez lastne zemlje, lastnine in zadostne količine hrane, tj. na robu preživetja. Takšen nivo revščine je kot eno od oblik preživetja vključeval tudi beraštvo. Gre za absolutno obliko revščine.
7. Glede pomena *πωχός* in *πένης* v Grškem svetu glej: *πωχός in the Greek World* (Kittel 1983, 886sl.), tudi *Absolute and relative poverty – Penētes and Ptōchoi* (Stegemann 1999, 88-99).
8. *The New Testament Greek Lexicon*: Strong's Number 4434: (1) reduced to beggary, begging, asking alms, (2) destitute of wealth, influence, position, honour : (a) lowly, afflicted, destitute of the Christian virtues and eternal riches, (b) helpless, powerless to accomplish an end, (c) poor, needy, (3) lacking in anything, (a) as respects their spirit (destitute of wealth of learning and intellectual culture which the schools afford (men of this class most readily give themselves up to Christ's teaching and proved them selves fitted to lay hold of the heavenly treasure)): 4434
9. V KJV (34) preveden kot: beggar, 2; beggarly, 1; poor, 30; poor man, 1.
10. O zelo širokem, nedefiniranem in splošnem pomenu gr. termina *πωχός* priča tudi Strongov *The New Testament Greek Lexicon* – glej opombo št. 23.
11. Da je bilo določilo pogosto uporabljeno že v Stari zavezi, so mnenja mnogi strokovnjaki. Prim. Micklem Nathaniel, *The Book of Leviticus v The Interpreter's Bible* (Volume 2), 60-61; Kaiser Walter C., *Leviticus v The New Interpreter's Bible* (Volume 1), 1084-1086.
12. Lk 2,22.23.24.27.39; 10,26; 16,16.17; 24,44.
13. V 3 Mz 14,21 je za reveža uporabljen termin *dal*, na drugih navedenih mestih se revež ne omenja poimensko.
14. "The mention of severe grain taxes (Amos 5:11) and lack of sufficient grazing and farmland (Isa 14:30; Jer 39:10) suggest an agricultural background for this word – a background that is confirmed by uses of the word *dal* elsewhere in the Hebrew Bible" (Freedman, Herion, Beck 1992, 405).
15. Še posebej izpostavljeni revščini so bile vdove in otroci. Ni namreč naključje, da evangeliji posebno skrb posvečajo otrokom, domnevno sirotam in najdenčkom (prim. Mr 9,33-37 pr.; 10,13-16).
16. "Even among the minor chraftsmen, income hardly suffices for the subsistence of families /.../" (Stegemann 1999, 84).
17. Za celotno poglavje, ki nosi naslov *The Nonelite: Lower-Stratum Group - The Calculation of Minimum Existence*, glej Stegemann 1999, 79sl.
18. Prim. datum Zaharijevega duhovniškega službovanja.
19. "They offer sacrifices also for sins /.../ But those who are unable to afford the full sacrificess, bring two pigeons or two turtle-doves, of which one is burnet as a holocaust to God, and the other is given to the priest to bi eaten." (Flavius 1976,427.)
20. Socialno slojevitost lahko plastično ponazorimo s piramido, v kateri spodnji dve tretjini zaseda nižji sloj. Glej Stegemann 1999, 72.
21. Iz poglavja *Per Capita Income in the Land of Israel: For in Israel (until around the end of the second century C.E.), an annual income of 200 denarii was considered the minimum existence for a family with 5-6 members. In one statment of the rabbis, this sum is described as the boundary of absolute poverty; that is, those who had a yearly income of more than 200 denarii colud not expect help form the Jewish charity system. This sum was probably also the amount that a day laborer could earn in one year, if he worked regularly, with feast days and holidays taken into consideration. If we look at these sobering figures, it is clear that one needed a well-paying occupation in order to feed a family. Was it at all possible for an artisan like Jesus father to adequately feed his family? Joseph was a carpenter. Even a trained artisan in a small place like Nazareth in Galilee seldom earned more than a day laborer. Even with 400 denarii a year, Jesus family probably still lacked what it needed.*" (Stegemann 1999, 89-90.)